

การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

(พ.ศ. 2394-2473)

นายเปรมวิทย์ ท่อนแก้ว

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

ภาควิชาประวัติศาสตร์

บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

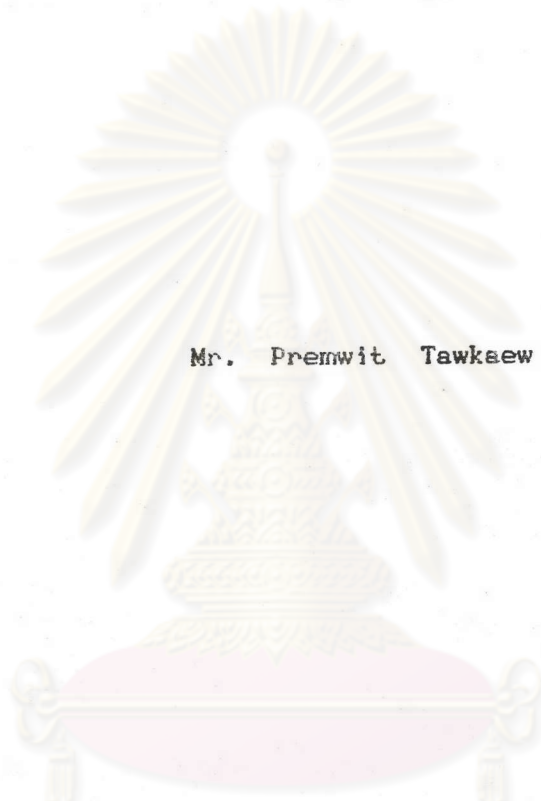
พ.ศ. 2534

ISBN 974-579-056-7

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

017902 11783763x

THE ESTABLISHMENT AND EXPANSION OF THE DHAMMAYUTTIKANIKAYA
IN THE NORTHEAST (1851-1930)

Mr. Premwit Tawkaew

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Master of Arts

Department of History

Graduate School

Chulalongkorn University

1991

ISBN 974-579-056-7

หัวข้อวิทยานิพนธ์ การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(พ.ศ. 2394-2473)

โดย นายเปรมวิทย์ ก่อแก้ว

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

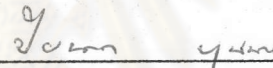
อาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์

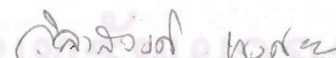
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณบดี ให้มีวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาดำเนินการตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต

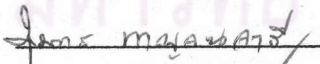

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ศาสตราจารย์ ดร.ถาวร วัชรวิชัย)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ
(ศาสตราจารย์ ดร.ปิยนดา บุญนาค)

อาจารย์ที่ปรึกษา
(อาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์)

กรรมการ
(ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร)

กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจาวี)

พิมพ์ต้นฉบับบทความวิจัยวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว : การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
(พ.ศ. 2394-2473) (THE ESTABLISHMENT AND EXPANSION OF THE
DHAMMAYUTTIKANIKAYA IN THE NORTHEAST 1851-1930) อ.ที่ปรึกษา :
อ.จลอง สุนทรทวารวณิชย์, 180 หน้า. ISBN 974-579-056-7

วิทยานิพนธ์เรื่องนี้มีมุ่งที่จะศึกษาถึงการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างปี พ.ศ. 2394-2473 เพื่อทราบถึงกระบวนการในการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยวิเคราะห์ถึงปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในช่วงระยะเวลาดังกล่าว การศึกษาครั้งนี้ได้รวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับธรรมยุติกนิกายทั้งในกรุงเทพฯและท้องถิ่น

ผลการศึกษาพบว่า การก่อตั้งและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในระยะแรกนั้นได้รับความอุปถัมภ์จากพระมหากษัตริย์และกลุ่มผู้ปกครองทั้งจากกรุงเทพฯและในท้องถิ่น รวมทั้งองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น การได้รับหน้าที่ในการจัดการคณะสงฆ์ การค้าสำนาและการศึกษา จนกระทั่งหลังปี พ.ศ. 2445 การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายจึงเริ่มหันมาพึ่งพา กำลังแรงงานและกำลังทรัพย์ของประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนแปลงที่สำคัญของการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากปัจจัยนี้เองทำให้ธรรมยุติกนิกายสามารถขยายตัวครอบคลุมเขตสำคัญ ๆ ทั่วภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้สำเร็จในปี พ.ศ. 2473

ภาควิชา ..... ประวัติศาสตร์
สาขาวิชา ..... ประวัติศาสตร์
ปีการศึกษา 2533

ลายมือชื่อนิสิต .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา .....

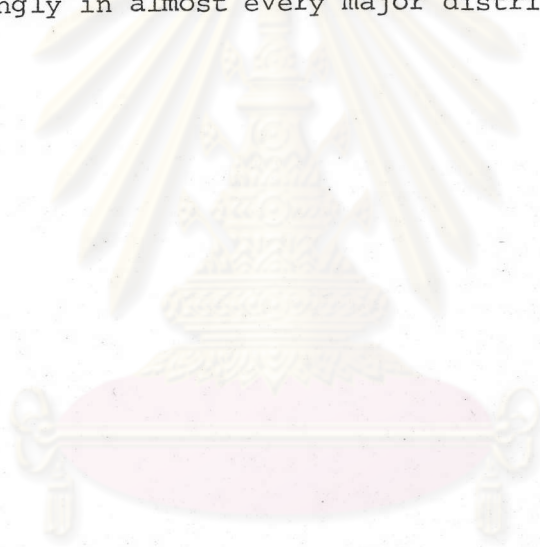
ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม .....

พิมพ์ต้นฉบับบทคัดย่อวิทยานิพนธ์ภายในกรอบสี่เหลี่ยมนี้เพียงแผ่นเดียว

PREMWIT TAWKAEW : THE ESTABLISHMENT AND EXPANSION OF THE
DHAMMAYUTTIKANIKAYA IN THE NORTHEAST (1851-1930).
THESIS ADVISOR : CHALONG SOONTRAVANICH, 180 PP.

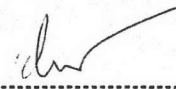
The purpose of this thesis is the study of the establishment and expansion of the Dhammayuttikanikaya in Northeast Thailand during 1851-1930, with an emphasis on factors affecting the process of its expansion. The study is based on data from relevant historical documents as well as works written by members of the sect published in Bangkok and in the Northeast.

During its early years, the Dhammayuttikanikaya owed its establishment and expansion in the Northeast largely to the patronage of the court and the support of the elites at both the central and local levels, as well as to its role, assigned by the central government in Bangkok, in the administration of the Sangha, religious affairs and education in the region. After 1902, however, local support, in terms of manpower and finance, increased gradually but substantially, signifying an important transition in the history of the sect's expansion in the Northeast. Consequently, by 1930, the sect successfully made its presence felt strongly in almost every major district in the Northeast.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาควิชา ..... ประวัตินิตยสาร .....
สาขาวิชา ..... ประวัตินิตยสาร .....
ปีการศึกษา ..... 2533 .....

ลายมือชื่อนิตยสาร .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา .....

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาร่วม .....

ค.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วง ได้ด้วยความอุปการะของบุคคลที่มีความสำคัญอย่างมาก คือของแม่ ผู้ให้ความสนับสนุนและเป็นกำลังใจในการศึกษาของลูกตลอดมาและอาจารย์ที่ปรึกษา อาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์ ที่ได้ให้คำแนะนำที่มีค่าอย่างยิ่งต่อการเขียนวิทยานิพนธ์ ผู้เขียน ในฐานะของลูกและลูกศิษย์ขอขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.ปิยนถ บุนนาค, ศาสตราจารย์วิลาสวงศ์ พงศ์บุตร ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.บุษกร กาญจนจारी ที่กรุณาให้คำแนะนำที่มีประโยชน์ต่อวิทยานิพนธ์ ฉบับนี้ และขอขอบคุณ อาจารย์ฉลอง สุนทราวาณิชย์, ดร.ธีรวัต ฌ ป้อมเพชร, ดร.ศิริ เจริญวัย ที่ช่วยแปลบทความเป็นภาษาอังกฤษ นอกจากนี้ขอขอบคุณคุณอาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ทุกท่านที่ได้ให้ความรู้และกำลังใจในการศึกษา ตลอดมา

ขอขอบคุณเพื่อน ๆ ทุกคนทั้งที่ทำงานและที่เคยเรียนร่วมกันมา ซึ่งความจำกัดของ หน้ากระดาษนี้คงไม่พอที่จะเขียนชื่อทั้งหมดลงไปได้ แต่กำลังใจ ข้อคิดเห็นและอื่น ๆ ที่ ผู้เขียนได้รับ เป็นสิ่งที่อยู่ในความระลึกตลอดไป ขอขอบคุณ คุณแสงเพ็ชร นระฉาย ที่ช่วยพิมพ์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยความเอาใจใส่อย่างยิ่ง ท้ายสุดของกิตติกรรมประกาศนี้ ผู้เขียน ได้ลงวันทิวหนึ่งซึ่งเป็นวันที่มีส่วนสำคัญในความทรงจำของผู้เขียน

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

29 ธันวาคม 2533

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ค
สารบัญตาราง.....	ง
สารบัญภาพ.....	จ
บทที่	
1. บทนำ.....	1
2. การนับถือพุทธศาสนาใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือก่อนการ ก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย.....	6
ความเป็นมาของชุมชนใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	6
ความเป็นมาด้านการศาสนาใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก่อนการก่อตั้งธรรมยุติกนิกาย.....	15
การแพร่ขยายคติของพุทธศาสนาจากอาณาจักรศรีสัตนาคนหุต ล้านช้างเข้าสู่ เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	18
การรับคติของพุทธศาสนาจากกรุงเทพฯ เข้าสู่ เขตภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ.....	24
3. การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	27
ความเคลื่อนไหวทางพุทธศาสนาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์.....	27
การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายในกรุงเทพฯ.....	33
วัตรปฏิบัติของธรรมยุติกนิกาย.....	37
ลักษณะเด่นของธรรมยุติกนิกาย.....	40
การก่อตั้งธรรมยุติกนิกายใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	47
องค์ประกอบของธรรมยุติกนิกายที่สร้างความเลื่อมใสขึ้นใน เขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.....	57

	หน้า
4. การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ....	67
การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระหว่างปี พ.ศ. 2394-2433.....	67
ปัจจัยส่งเสริมการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่างปี พ.ศ. 2394-2433.....	75
การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระหว่างปี พ.ศ. 2434-2444.....	85
ปัจจัยส่งเสริมการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่างปี พ.ศ. 2434-2444.....	108
การขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในระหว่างปี พ.ศ. 2445-2473.....	117
ปัจจัยส่งเสริมการขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในเขตภาค ตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่างปี พ.ศ. 2445-2473.....	126
5. บทสรุป.....	159
เอกสารอ้างอิง.....	163
ประวัติผู้เขียน.....	180

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
1. แสดงอายุ, ช่วงเวลาที่อุปสมบท, ญัตติเป็นธรรมยุต การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ และกลับมายังท้องถิ่นของ พระสงฆ์ธรรมยุตบางรูป.....	59
2. จำนวนวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่าง ปี พ.ศ. 2394-2433.....	73
3. จำนวนวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่าง ปี พ.ศ. 2434-2444.....	110
4. จำนวนวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในระหว่าง ปี พ.ศ. 2445-2473.....	124
5. จำนวนนักธรรมมณฑลอุบลราชธานีและมณฑลนครราชสีมา พ.ศ. 2461.....	138
6. จำนวนนักธรรมมณฑลอุบลราชธานี มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลนครราชสีมา พ.ศ. 2462.....	139

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
1. เมืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 24...	8
2. แผนที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือในสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	14
3. การขยายตัวของวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2394-2433.....	74
4. การขยายตัวของวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2434-2444.....	111
5. การแบ่งเขตการปกครองมณฑลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2443-2455.....	119
6. การแบ่งเขตการปกครองมณฑลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2455-2468.....	120
7. การแบ่งเขตการปกครองมณฑลในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2468-2475.....	121
8. การขยายตัวของวัดธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ระหว่างปี พ.ศ. 2445-2473.....	125